

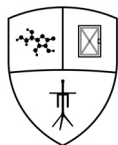
COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS I, VOL. 2 I

MAGYARORSZÁG ÉS A RÓMAI
SZENTSZÉK
III.

Exquisite lucubrationes Cornelio Szovák
amicabiliter dicatae

Szerkesztette
TUSOR PÉTER, KANÁSZ VIKTOR

BUDAPEST ♦ RÓMA

2022

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae

Series I

Collectanea Vaticana Hungariae

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 5–16.

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a BTK Moravcsik Gyula Intézet (ELKH)

*Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
and the BTK Gyula Moravcsik Institute (ELKH)*

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2022

ISSN 1786-2116

ISSN 2939-6980

ISBN 978 615 6448 19 4

ISBN ebook 978 615 6448 20 0

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*

a *Typographia Canisiansis*

Mutató - *Index*: Gy. Sági

Olvasószerkesztő - *Corrector*: T. Kruppa, R. Oláh P.

Borítóillusztráció - *Coverillustration*: G. Xantus

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

„EZ TISZTA MAGYAR ŐRÜLET...” Források a *Christifideles graeci* bulla utóéletéhez

2015. március 19-én Ferenc pápa az *In hac suprema*¹ kezdetű apostoli konstitúcióval megalapította a Magyarországon élő bizánci rítusú krisztushívők sajátjogú metropolitai egyházát. A köznyelvben – némileg félreérthetően² – görögkatolikus metropoliaként ismert új egyházi entitás létrehozása a magyar görögkatolikusok mozgalmas és hányattatott történelmében fontos mérföldkő,³ ami jelentőségét tekintve a hajdúdorogi egyházmegye megalapításához (1912) hasonlítható. Fontos különbség viszont a két esemény között az, hogy az *In hac suprema* konstitúció mind a hazai, mind pedig a nemzetközi közvélemény előtt szinte teljesen észrevétlen maradt, míg a hajdúdorogi egyházmegyét megalapító *Christifideles graeci* bulla a maga korában heves vitákat és indulatokat, diplomáciai csörtéket keltett. Sőt, az 1914. február 24-én Miklósy István első hajdúdorogi püspök és munkatársai ellen elkövetett debreceni véres bombamerénylet mindennél világosabban jelezte, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának hosszan tartó hatásai és súlyos következményei lesznek, különösen a magyar–román kapcsolatokban.

¹ AAS 107 (2015) n. 6, 505.

² Magyarországon a közbeszédben a „metropólia” alatt a római katolikus érseki egyháztartományt értik, mely áll egy főegyházmegyéből (házánkban ezek: esztergom-budapesti, kalocsa-kecskeméti, egri és veszprémi) és adott számú szuffragáneus egyházmegyéből. A főegyházmegye élén az érsek, vagyis a metropolita áll. Ferenc pápa az *In hac suprema* konstitúcióval egyidejűleg kiadott másik négy rendelkezést is, melyekkel hasonló intézkedést foganatosított. Vagyis, a már létező hajdúdorogi egyházmegyét főegyházmegyei (*t. De spiritali itinere*), a miskolci apostoli exarchátust egyházmegyei rangra emelte (*2. Qui successimus*), illetve létrehozta a nyíregyházi egyházmegyét (*3. Ad aptius consulendum*). E két utóbbit szuffragáneusként a főegyházmegye alá rendelte, melynek érsekévé az addig hajdúdorogi püspököt, Kocsis Fülöpöt nevezte ki (*4.*). Ugyanakkor az *In hac suprema* konstitúció ezen rendelkezések mellett került kiadásra és meghaladva a latin metropolia kereteit új egyházi entitást (új, debreceni székhellyel és székesegyházzal) hozott létre. A „görögkatolikus metropolia” helyett tehát pontosabb lenne a „görögkatolikus egyház” mint rövidített elnevezés használata, ami egyébként évtizedek óta része is a közbeszédnek. Kocsis Fülöp titulusa (érsek-metropolita) jól tükrözi az új egyházszerkezeti helyzetet: a fópásztor a hajdúdorogi főegyházmegye érseke és a magyar görögkatolikus egyház metropolitája. Ennek megfelelően liturgikus kommemorációja a miskolci és a nyíregyházi egyházmegyékben: „Fülöp metropolitánkért”, a hajdúdorogi főegyházmegyében „Fülöp érsek-metropolitánkért”.

³ Sőt, az egyházszerkezeti fejlődés szempontjából valószínűleg záróesemény. Az elnevezésben szereplő „metropolitai egyház” ugyanis arra utal, hogy a keleti katolikus egyházak egyházszerkezeti besorolása szerint a magyar görögkatolikusok a negyedik (egyéb egyházak) kategóriából a harmadik (metropolitai egyházak, vagyis érsek-metropolita által vezetett) kategóriába kerültek. A második, nagyérseki (például ukrán, román görögkatolikus egyház), illetve az első, pátriárkai (például káld, maronita, örmény) kategóriába való átlépés nem tűnik reális távlatnak.

Rövid forrásközlésünkben három olyan dokumentumot kívánunk bemutatni a pápai Államtitkárság levéltárából, melyek 28–30 évvel a kiadása után nemcsak kárhóztatják a *Christi fideles graeci* bullát, hanem egyikük egészen meglepő módon az általa okozott problémák megoldásaként – sajátos „gyökeres orvoslásként” – jogi érvénytelenségének kimondását is szorgalmazza.

Mindhárom dokumentum a második bécsi döntés után Észak-Erdélyben kialakult egyházi viszonyok rendezéséhez kötődik, azon belül pedig az 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyébe átsorolt, de 1920-ban Romániához került parókiák egyházkormányzati státuszához.

A források ismertetése előtt tekintsük át röviden a problematikát. Az alapkérdés úgy hangzott, hogy az államhatárok megváltozását követően az 1919-ben átmenetileg, majd pedig 1930-ban véglegesen az eredeti román görögkatolikus egyházmegyébe visszasorolt parókiákat vissza kell/lehet-e sorolni a hajdúdorogi egyházmegyébe, ahogyan arról a *Christi fideles graeci* bulla a maga idejében rendelkezett.⁴ Elméletileg egyszerűnek tűnt a kérdés. 1919 májusában és júniusában a Szentszék a bécsi nunciuson keresztül mindössze néhány hét alatt döntött az érintett parókiák sorsáról, mivel a román katonai megszállás miatt Miklósy István hajdúdorogi püspök nem tudott fölöttük joghatóságot gyakorolni. Ez elegendő indok volt ahhoz, hogy a szamosújvári és a nagyváradai egyházmegyéből, valamint a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegyéből 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyébe átsorolt parókiák apostoli kormányzója a nagyváradai, illetve a balázsfalvi ordinárius legyen.⁵ Az 1920-ban meghúzott új államhatár az érintett parókiák többségét, összesen 75-öt⁶ Romániába sorolta, s innentől kezdve már csak idő kérdése volt a visszasorolás véglegesítése. Részben a román konkordátumhoz vezető tárgyalások elhúzódása miatt viszonylag későn, 1930-ban történt meg a hivatalos visszasorolás,⁷ minek alapját az államhatárok adták. A második bécsi döntés 1940 augusztusában ezt az alapot változtatta meg. Jogilag tehát világos volt a helyzet: a Magyarországhoz visszacsatolt területeken azoknak a parókiáknak (szám szerint 70),⁸ melyek 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyébe kerültek, vissza kellett volna térniük a magyarországi görögkatolikus egyházszervezet keretei közé, vagyis a hajdúdorogi ordinárius joghatósága alá. A gyors megoldást sürgette az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás tragikus görögkatolikus-ellenes fellépése is. A magyar állam képviselői ugyanis minden görögkatolikust román nemzetiségűnek tekintettek

⁴ Ennek megfelelően magyar oldalon következetesen a hajdúdorogi egyházmegye „reintegrációjáról” beszéltek, míg román oldalon többnyire a „második Hajdúdorog” vagy „második *Christi fideles graeci*” kifejezéssel írták le a közelgő katasztrófát.

⁵ Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius dekrétumai: Bécs, 1919. máj. 10. és júl. 29. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 4/4. kötet: 1917–1926* (Collectanea Athanasiana [CA] II/4/4), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL. (Földvári Katalin–Varga Anett–Sárándi Tamás–Suslik Ádám), Nyíregyháza 2020, 172–173 és 186–187.

⁶ A 75-ből 68 a három román egyházmegyéből, 7 pedig a Munkácsi Egyházmegyéből került besorolásra a hajdúdorogi egyházmegyébe.

⁷ *Solemnis conventionione* konstitúció, 1930. jún. 5. AAS 22 (1930) n. 9, 381–386.

⁸ Mindössze öt parókia – Alsóboldogfalva, Bözödújfalva, Oláhzsákokod, Illyefalva és Lisznyó – maradt Románia területén.

és azokat a magyar görögkatolikusokat, akik két évtizednyi román megszállás alatt is megőrizték magyar identitásukat, rítus- vagy felekezetváltásra ösztönözték. A magyar görögkatolikus közösségek felmorzsolódása miatt tehát sürgető lelkipásztori helyzet állt elő, a Szentszék – ellentétben az 1919-ben mutatott gyorsasággal – mégsem sietett megoldani a kérdést. Saverio Ritter érsek, egykori prágai nuncius személyében 1942 nyarán apostoli vizitátor látogatta meg a visszatért területeket.⁹ Az érsek részletes jelentést készített, amit az illetékesek alaposan megtárgyaltak. Úgy tűnik azonban, hogy Ritter érsek küldetése inkább a magyar kormány megnyugtatót szolgálta. Alexandru Nicolescu metropolita, gyulafehérvár-fogarasi érsek ugyanis 1941 februárjában, vagyis majd’ másfél évvel, a vizitáció előtt hálás szívvel köszönte Luigi Maglione bíboros-államtitkár üzenetét, amit Andrea Cassulo bukaresti nuncius közvetített neki, és ami arról szólt, hogy a Szentszék egyrészt nem fogja elsiegni a döntést, másrészt pedig a döntéshozók maximálisan figyelembe fogják venni a metropolita korábban kifejtett érveit.¹⁰ Az akkor már nagybeteg Nicolescu azzal a tudattal készülhetett a néhány hónappal később bekövetkezett halálra, hogy a hajdúdorogi egyházmegye nem fog több kárt tenni szeretett egyházának.¹¹

A kontextus rövid ismertetése után nézzük az iratokat. A három irat közül kettő magánlevél,¹² míg a harmadik egy hivatalos diplomáciai dokumentum.¹³ A diplomáciai irat műfaja emlékeztető (aide-mémoire/*pro memoria*), amit a szentszéki román követség nyújtott be az Államtitkárságnak 1941. január 3-án, ahol azt másnap iktatták. A magánlevelek szerzője Mariu Theodorian-Carada román szenátor. Az első, 1940. december 18-án kelt levele közvetlenül a román követség emlékeztetője mellett van elhelyezve az aktában. Ennek címzettje Valerio Valeri érsek, 1933–1936 között bukaresti nuncius. Az iratra ceruzával felvezetett megjegyzés szerint az akkor Franciaországban, a Vichy-kormányánál akkreditált nunciusként működő Valeri juttatta el a szenátor levelét az Államtitkársághoz.¹⁴ Mivel a megjegyzés szerint a levél 1941. január 7-én jutott el Luigi Maglione államtitkárhoz és Theodorian-Carada szenátor ugyanazon

⁹ A kérdés legújabb feldolgozása: SÁRÁNDI TAMÁS, *Adalékok a hajdúdorogi püspökség 1940 utáni északerdélyi jogkiterjesztéséről folytatott közvetlen tárgyalások történetéhez*, Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez (szerk. Végheő Tamás) (CA I/10), Nyíregyháza 2019, 109–125.

¹⁰ Nicolescu metropolita levele Cassulo nunciushoz, Balázsfalva, 1941. febr. 18. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 42rv.

¹¹ A metropolita a hajdúdorogi egyházmegye esküdt ellensége volt. Még a román püspökök római ágenseként 1919 tavaszán azzal a kérvénnyel járta a különböző kúriai hivatalokat, hogy a Szentszék szüntesse meg a hajdúdorogi egyházmegyét. „*Meg kell adni neki* (ti. a hajdúdorogi egyházmegyének) *a kegyelmeendőfést*” – fogalmazott, ami jól érzékelteti indulatait. Alexandru Nicolescu kanonok, a román püspökök római prokurátorának felterjesztése Federico Tedeschini helyettes államtitkárhoz, Róma, 1919. márc. 21. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 4/4, 162–165. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS, *A magyar görögkatolikus mozgalom és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának batása a magyar–román viszonyra a Trianoni Békeszerződést megelőző években*, Trianon és az Egyház (CST I/5), szerk. Sági György, Budapest 2022, 154–178, 178.

¹² Jelzeteik: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 262rv és uo., pos. 92A. fol. 38r–41r.

¹³ Jelzete: AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 247r–253r.

¹⁴ „7-I-41 Mandatami dal Nunzio di Vichy”.

kérdésben ragadott tollat, mint amit a követségi emlékeztető is tárgyalt, a bíboros ez utóbbihoz csatolta. Theodorian-Carada második levele 1942. szeptember 5-én kelt. Címzettje Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció titkára, aki október 7-én továbbította azt egy rövid kísérőlevéllel Maglione államtitkárhoz.

Ki volt Mariu Theodorian-Carada és miért tartotta fontosnak megszólalni a hajdúdorogi egyházmegye ügyében?

Az 1868-ban született jogász és politikus annak az Eugeniu Caradának (1836–1910) volt unokaöccse, aki évtizedeken át a Nemzeti Liberális Párt szürke eminenciásaként meghatározó szerepet játszott a román belpolitikában. Theodorian-Carada kezdetben szintén liberális elveket vallott, de 1914-ben Alexandru Marghiloman konzervatív pártjához csatlakozott. 1908-ban azonban még ennél is jelentősebb változás mellett döntve katolizált és görögkatolikus lett. Mivel a közéletben alapvetően egyházpolitikai és -jogi kérdésekkel foglalkozott, katolizálásának óriási jelentősége és visszhangja volt. Egyházi és egyházpolitikai kérdésekben az ország egyik legjelentősebb szakértőjeként a Konzervatív Párt küldöttei előtt 1916 decemberében olyan külpolitikát sürgetett, mely lehetővé tette volna a Román Királyság határain belül és kívül élő minden román vallási egyesítését egy román nemzeti egyházban.¹⁵ Nem sokkal később már azt a meggyőződését hirdette, hogy a Rómával való egység elfogadása az egész román ortodoxia útja. 1917 decemberében Raymund Netzhammer bukaresti római katolikus érsek közvetítésével a Szentszékhez is eljuttatott egy memorandumot, melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy elérkezett az a történelmi pillanat, amikor megvalósítható a román ortodoxia egyesítése a római Apostoli Székkel.¹⁶ Egészen szürreális epizódként 1918 januárjában görögkatolikusként lett az ortodox metropólia titkára, s ilyen minőségében azonnal elrendelte a Gergely-naptár bevezetését, ami a katolicizmus felé vezető út egyik első lépése lett volna. A kísérlet és Theodorian-Carada titkárként néhány napon belül megbukott.¹⁷ Nagy-Románia létrejötte után továbbra is azt a gondolatot képviselte, hogy a román nemzet politikai egységének megteremtése után a vallási egység létrehozása a feladat. Részben visszatérve az 1916-ban megfogalmazott gondolatához egy román nemzeti egyház létrehozását sürgette, mely azonban se ortodox, se katolikus, a védnöke ugyanakkor a római pápa lett volna.¹⁸ A vallási egységet tehát a nemzeti egység alapjának és előfeltételének tartotta, a pápasághoz való kötődésben pedig az egész román nemzet nyugati orientációjának biztosítékát látta.

Theodorian-Carada nem volt magányos harcos. Elképzeléseit támogatta a már említett Netzhammer bukaresti érsek, s támogatták a román görögkatolikus püspökök is. A katolikus egyháziak természetesen nem pápai védnökségben gondolkodtak,

¹⁵ LUCIAN N. LEUSTEAN, *The Romanian Orthodox Church, Orthodox Christianity and Nationalism in Nineteenth-Century Southeastern Europe (Orthodox Christianity and Contemporary Thought)*, ed. by Lucian N. Leustean, New York 2014, 101–163, 130–131.

¹⁶ MARIAN ZIDARU, *The Theodorian Carada's Memorandum and the activity of Nunziatura Apostolica Wien in Romania during 1918*, *Revista de Științe Politice* 66 (2020) 40–52, 41–43.

¹⁷ LUCIAN BOIA, *Die Germanophilen. Die rumänische Elite zu Beginn des Ersten Weltkrieges*, Berlin 2014, 82–83.

¹⁸ DINU BALAN, *Națiune și religie în România modernă: cazul lui Mariu(s) Theodorian-Carada*, *Perspectivale și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației VIII/2*, Cahul 2021, 182–190, 182.

hanem a római Apostoli Székkel való teljes kánoni közösségben. Ennek a nem elhanyagolható különbségnek azonban a csupán retorika szintjén élő elképzelés képviselője során nem volt különösebb jelentősége.

Mindezeket figyelembe véve érthetővé válik, hogy egy magyar görögkatolikus egyházmegye létrehozása – különösen is abban a formában, melyben végül megvalósult – miért bizonyult elfogadhatatlannak a románok számára. Sokan már önmagában azt a gondolatot se tudták elfogadni, hogy a magyar nyelv, kultúra és identitás megjelenik a bizánci rítusú egyházi közegben, s ez egyházszervezeti változásokhoz vezet. „Sose gondoltam volna, hogy a magyarok elmennek odáig, hogy felállítanak egy keleti rítusú egyházmegyét” – mondta döbbenetben Károly román király 1912 márciusában, amikor értesült a hajdúdorogi egyházmegye közelgő megalapításáról.¹⁹ Az a kifejezés, hogy „*a magyarok elmennek odáig*” jól adja vissza Károly királynak azt a – sokak által osztott – meggyőződését, hogy „a magyaroknak”, vagyis a magyar politikai elitnek nincsen keresnivalója a bizánci rítusú egyházi világban és az egész magyar görögkatolikus mozgalom csupán egy politikai akció, ami a budapesti kormány magyarosító törekvéseinek eszköze. Ennél megengedőbb álláspontra helyezkedtek a román görögkatolikus püspökök, akik ismerve a magyarországi valóságot alapvetően elismerték egy magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye létjogosultságát.²⁰ Amikor azonban azzal szembesültek, hogy az új egyházmegyébe olyan parókiák is besorolásra kerülnek, melyek román jellege számukra megkérdőjelezhetetlen volt, s ráadásul maguk az érintett közösségek is hevesen tiltakoztak a változtatással szemben, változott az álláspontjuk és az új egyházmegyében már a román nemzet elleni támadást látták. „Hajdúdorog” ettől kezdve szitokszóvá vált a román közbeszélben és jelképezte a román nemzeti és vallási egység megvalósítására leselkedő veszélyeket és akadályokat. A román egyházi és politikai elit számára ugyanis nem volt kétséges az, hogy a hajdúdorogi egyházmegyébe kerülő román közösségek idővel elveszítik nemzeti identitásukat.²¹ Ezért a közvélemény előtt a katolicizmust és magát a Szentszékét nem volt nehéz a román nemzeti identitás elvesztésének katalizátoraként bemutatni. Ez nem csupán az ortodoxokat riasztotta el a Rómával való egység gondolatától, de magukat a görögkatolikusokat is megingatta.

Nem meglepő tehát, hogy Theodorian-Carada – ahogyan azt az 1942 szeptemberében Tisserant bíboroshoz intézett levelében feleleveníti – a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának első hírére véve már 1910-ben lépéseket tett a terv megakadályozásának érdekében. Mariano Rampolla bíborossal beszélt a közelgő veszélyről, kinek válaszát levelében szó szerint közli: „*Ismerem a kérdést. Ez tiszta magyar*

¹⁹ Raymund Netzbammer, *Bischof in Rumänien: im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan I–II*, hg. von NIKOLAUS NETZHAMMER, München 1995–1996, I, 350.

²⁰ A hajdúdorogi egyházmegye felállításáról tárgyaló püspökkari konferencián (1911. nov. 9.) a román püspökök is üdvözölték a kezdeményezést: „*rokonszenvvvel üdvözöltük az elképzelést*” – írták közös levelükben Alessandro Bavona bécsi nunciushoz, Budapest, 1911. nov. 10. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 4/2. kötet: 1906–1912 (CA II/4/2)*, szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL. (Földvári Katalin–Varga Anett–Sárándi Tamás–Suslik Ádám), Nyíregyháza 2019, 363–365, 364.

²¹ Ahogyan az 1920 után a Magyarországon maradt parókiák esetében egyébként meg is történt.

őrület, amit Róma sose fog komolyan megfontolni. Ebben legyen egészen biztos”. Ekkor azonban Rampolla már X. Pius bizalmát elvesztve nem bíboros-államtitkárként, hanem a *Sant’Uffizio* titkáráként nyilatkozott. Nem sejtette, hogy a „tisztá magyar őrület” hamarosan (1911 nyarán) nem más, mint az ő pápává választását 1903-ban megvétózó Ferenc József császár, magyar király terjeszti hivatalosan X. Pius elé, aki gondoskodott arról, hogy a románokat támogató bíborosok és hivatalok – különösen is a Propaganda Fide Kongregáció – teljesen kimaradjanak a tárgyalásokból. A román egyháziak és világiak – köztük Theodorian-Carada – döbbenten szemlélték, hogyan tárgyalja le a magyar kormánnyal a pártfogójukként ismert Szentszék nevében a Merry del Val bíboros-államtitkár vezette apparátus a hajdúdorogi egyházmegye felállításának kérdését és hogyan szentesíti a *Christi fideles graeci* bulla a román nemzeti és egyházi érdekek sárba tiprását.

Bármennyire is fájdalmas volt ez a tapasztalat a román görögkatolikusok számára, a nagy célkitűzést, vagyis a román nemzet és a katolikus egyház egységének jövőbeni megteremtését szem előtt tartva nem engedhették meg, hogy a román közvélemény előtt a pápa személye kompromittálódjék. Ezért egy olyan narratívát terjesztettek, mely X. Pius pápát felmentette a felelősség alól. Ez a narratíva olyanmire sikeres volt, hogy mindhárom forrásunkban megtaláljuk. Tehát majd három évtizeddel később is az események egyetlen lehetséges magyarázataként felidézi Theodorian-Carada szenátor mindkét levelében, s hivatkozik rá a szentszéki román követség is. Ez a narratíva Vasile Hossu szamosújvári püspök elbeszélésére épült, aki 1912 márciusában magánkihallgatáson járt X. Pius pápánál.²² A püspök a liturgikus nyelv kérdésén keresztül közelítette meg a problémát és próbálta meg jobb belátásra bírni a pápát. A Szentszék ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy az új egyházmegyében a magyar nyelv nem lehet hivatalos liturgikus nyelv. Ezzel kapcsolatban a magyar kormány írásos kötelezettségvállalást is benyújtott, melyben vállalta, hogy mindent megtesz a magyar nyelv visszaszorítása és a Szentszék által előírt ógörög liturgikus nyelv bevezetése érdekében. Hossu püspök – saját elbeszélése szerint – rávezette a pápát annak felismerésére, hogy ez csak egy csel a magyar kormány részéről, mert mindenki tudja, hogy az ógörög nyelv bevezetése teljesen irreális felvetés. Tehát az új egyházmegye nem visszaszorítani, hanem elősegíteni fogja a magyar nyelv liturgikus használatát, s ezen keresztül a románok elmagyarosítását fogja szolgálni. Amikor ezt X. Pius megértette – Hossu püspök szerint –, így kiáltott fel: *Gyermekeim, engem becstaptak! (Figliuoli miei, mi hanno ingannato!)*. Egyúttal ígéretet tett arra, hogy helyrehozza a hibát és elrendeli a *Christi fideles graeci* bulla revízióját. Theodorian-Carada verziójában ebben a pápát csak a nem sokkal később bekövetkezett halála akadályozta meg, míg a követségi emlékeztető szerint a magyar kormány szabotálta el a revíziót, amit aztán a Nagy Háború tárgyalanná tett.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy Vasile Hossu püspök és X. Pius pápa párbeszéde így zajlott le, és valóban magától a pápától származik ez a híres felkiáltás. Ugyanakkor más források arra utalnak, hogy a pápa már a Hossu püspökkel való találkozás

²² GIOVANNI GEORGESCU, *Il vescovado magiaro di Hajdu-dorogh*, Blaj 1940, 21.

előtt is alaposan ismerte a „magyar liturgia” kérdését, illetve a magyar nyelv templomi használatának elterjedtségét és beágyazottságát. A már említett Raymund Netzhammer, bukaresti érsek naplójában idéz fel egy beszélgetést X. Pius pápával, ami ezt bizonyítja. Netzhammer érseket X. Pius nevezte ki bukaresti érseknek, s a kinevezés alkalmából a lelkére kötötte, hogy német létére a román fővárosban szolgálva „legyen jó román”. Az érsek ezt nagyon komolyan vette és érseki szolgálata során mindvégig elkötelezetten és elszántan képviselte a románok érdekeit. Ez készítette arra, hogy a hajdúdorogi egyházmegye megalapításáról értesülve magánkihallgatásra jelentkezzen X. Piusnál. A pápa 1912. április 24-én fogadta. Rögtön a tárgyra térve az érsek figyelmeztette a pápát arra, hogy a magyarok becsapják a Szentszékét: az új egyházmegyét a magyar nyelv liturgikus használatának terjesztésére fogják felhasználni, hogy aztán Rómát kész helyzet elé állítsák. Ahogyan a nem sokkal korábban nála járt Radu nagyváradi és Hossu szamosújvári püspököket, úgy a pápa Netzhammert is próbálta nyugtatni: a Szentszék jól ismeri ezeket a törekvéseket, küzd is ellenük, az új egyházmegye liturgikus nyelve pedig az ógörög lesz, amit a magyar nyelv szentszéki elutasítása után maguk a magyarok javasoltak. Netzhammer ekkor feltette kérdést: „De vajon tartani is fogják magukat ehhez? A magyarra fordított keleti liturgikus könyvek már ki is vannak nyomtatva!” A pápa erre csak ennyit válaszolt: „Tudom, ott vannak”.

Ez az apró mozzanat nagyon jelentős. Azt jelenti, hogy a pápa a saját dolgozószobájában tartotta azokat a magyar görögkatolikus liturgikus könyveket, melyeket 1879–1881 között adtak ki Debrecenben magánhasználatra. Ezek a kiadványok kezelhető cáfolatai annak az állításnak, melyet a román görögkatolikusok püspökök képviseltek 1896-ban, amikor a Szentszék rendkívül szigorú intézkedéssel tiltotta be a magyar nyelv liturgikus használatát. Akkor a román püspökök azzal az érveléssel érték el a gyors (s mint kiderült: elhamarkodott) szentszéki tiltást, hogy a magyar liturgia mögött nem áll valós lekipásztori igény. Csak a magyarosító kormány használja a pár ezernyi magyar görögkatolikus arra, hogy a nemzetiségellenes politikáját újabb eszközzel tudja megvalósítani. A magyar görögkatolikusok 1900. évi római zárandoklata, illetve a kérdés alaposabb vizsgálata után²³ vált ismertté a Szentszék előtt az a tény, hogy a magyar nyelv liturgikus használata egyes helyeken már egy évszázados gyakorlat, s a hajdúdorogi fordítóbizottság által kiadott, fentebb említett liturgikus könyvek egy valós és nem elhanyagolható lekipásztori igényre próbáltak választ adni. Ez fordulatot jelentett a Szentszék álláspontjában: a korábbi tiltást ugyan nem vonhatta vissza, de a *tollelari potest* álláspontjára helyezkedve hallgatólagosan eltúrta a magyar nyelv használatát.

Ezt figyelembe véve több mint érdekes X. Pius és Netzhammer érsek párbeszédének további alakulása. Az érsek megpróbálta megrémiszteni a pápát: „Azt mondják, már most is vannak olyan magyar görögkatolikus papok, akik a liturgiát a népnyelven

²³ Ebben a szakértőként részt vevő NIKOLAUS NILLES jezsuita tudósnak nagy érdemei voltak. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS, *Nikolaus Nilles és a magyar görög katolikus liturgia ügye*, Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (CA I/3), szerk. Véghseő Tamás, Nyíregyháza 2010, 91–97.

végzik. Tényleg attól tartok, hogy ebben a fontos kérdésben a Szentatyát becsapják!” X. Pius meglepő válasza: „Az bizony meglehető!” Majd kifejtette a minden bizonnyal meglepett érseknek, hogy ennek ellenére neki hinnie kell Magyarországnak primásának és püspökeinek, ha azok azt mondják, hogy az új egyházmegye liturgikus nyelve a Szentszék rendelkezésének megfelelően nem a magyar, hanem az ógörög lesz. Netzhammer érsek ekkor megjegyezte: „Egy román se hiszi el, hogy a magyarok be fogják tartani ezt a rendelkezést”. A pápa ezen a ponton szinte kíméletlenül zárta le a vitát: „A románok semmit se róhatnak fel a magyaroknak! Hiszen valójában a románok jogalap nélkül használják a román népnyelvet a liturgiában!”²⁴ Ezzel arra a tényre utalt, hogy bár a románok az unió megkötésekor a román nyelvet használták a liturgiában és erre hivatkozva folytatták a gyakorlatukat, de ettől még az nem számított liturgikus nyelvnek.

X. Pius pápa megnyilvánulásai a Netzhammer érsekkel folytatott beszélgetés során arra utalnak, hogy nehéz lett volna őt ebben a kérdésben tényleg becsapni. A beszélgetést lezáró „odaszúrása” arról árulkodik, hogy megértette a magyar görögkatolikusok nyelvhasználati igényeinek sokat hangoztatott alapját: nem kértek többet annál, mint ami a románoknak már két évszázada biztosított volt, vagyis azt, hogy a templomi szertartásokat és imádságokat ők is érthessék. Ugyanakkor megértette a magyar katolikus főpapság ellenérveit is, melyek végeredményben a magyar nyelv szentszéki engedélyezését ellehetetlenítették. A magyar püspökök ugyanis attól féltek, hogy a görögkatolikusoknak esetleg megadott engedély a római katolikus közösségekben is felkelti az igényt nemcsak a magyar, hanem a német, a szlovák, vagy a horvát nyelv liturgikus használata iránt, ami a vegyes lakosságú településeken az egyházi élet rendjének felborulásához vezetett volna. X. Pius pápa tehát igazat mondott, amikor Hossu püspöknek ezt mondta: „Engem becsaptak!” a fentiek figyelembevételével viszont kétségesnek tűnik, hogy ez számára meglepetés lett volna.

A „*Mi hamo ingannato!*”-sztori alkalmas volt arra, hogy a Szentszék tekintélye a Hajdúdorog-affér után helyreálljon. Ezért mindazok, akik Theodorian-Carada szenátorhoz hasonlóan sokat dolgoztak azon, hogy ez így legyen, 1940 őszén rémülten szembesültek azzal, hogy Hajdúdorog réme ismét fenyeget. A Valerio Valeri érseknek írt levelében a szenátor nem felejt el feleleveníteni X. Pius elhíresült felkiáltását és igyekszik kihangsúlyozni a veszély rendkívüli mértékét. Sőt, úgy gondolja, hogy a „szerencsétlen” és a „kereszténységnek oly súlyos károkat okozó” hajdúdorogi egyházmegye reintegrációja még súlyosabb következményekkel fog járni. 1912-ben ugyanis „csupán” az a veszély fenyegetett, hogy a csalódott és dühös román görögkatolikusok szakítanak Rómával. Ezzel szemben Theodorian-Carada szerint 1940-ben jelentős számú ortodox püspök készült katolizálni és törekedett arra, hogy megtalálja az utat, mely minden románt elvezet a római Apostoli Székkal való egységre. Sőt, a szenátor úgy tudja, hogy Nikodém pátriárka hamarosan lemond és utódja felveszi a kapcsolatot a Szentszékkal.²⁵

²⁴ Raymund Netzhammer I, 361–363.

²⁵ Ez utóbbi információt semmivel se támasztja alá. Tény, hogy a pátriárka nem mondott le, s nyolc évvel később bekövetkezett haláláig ő vezette a román ortodox egyházat.

Tehát nemcsak a skizma veszélye fenyegette az erdélyi görögkatolikusokat, hanem az is, hogy az ortodoxok oly közelinek tűnő uniója Rómával végérvényesen ellehetetlenül. Levelét azzal zárja, hogy kötelességének érzi mindent megtenni a közelgő katasztrófa elhárítása érdekében. Utóiratban megjegyzi, hogy hasonló tartalmú levéllel kereste meg Francesco Marmaggi bíborost is, aki Valerihez hasonlóan szolgált nunciusként Bukarestben. Marmaggi ebben a minőségében a románok barátjának bizonyult, ahogyan következő állomáshelyén, Prágában is gyakorlatilag a csehszlovák kormány szövetségeseként működött közre Papp Antal munkácsi püspök letételében és kiutasításában.

A szenátor 1942. szeptember 5-én Tisserant bíborosnak írt levelének hasonló a hangneme. Néhány állítása azonban az újdonság erejével hat. Fentebb már említettük a Rampolla bíborossal 1910-ben lezajlott beszélgetését. Természetesen a „*mi hanno ingannato*”-sztori felelevenítése, illetve a skizmaveszéllyel való riogtatás ebből a levélből se maradhatott ki. Előző levelében viszont nem említette azt a meggyőződését, hogy a hajdúdorogi egyházmegye miatt maradt el 1918-ban a románok uniója Rómával. Tehát nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása nélkül 1918-ban nemcsak a román nemzet nagy egyesülése következett volna be, hanem az ortodoxok is egységre léptek volna a római Apostoli Székkel. Sőt, úgy véli, hogy erre az unióra lehetőség nyílt volna abban esetben is, ha sikerrel jár az a próbálkozásuk, mely a hajdúdorogi egyházmegye felszámolására irányult. Mint fentebb említettük, 1919 tavaszán Alexandru Nicolescu (későbbi metropolita) a román püspökök római ágenseként próbálta meg ezt elérni. A szenátor sajnálkozik amiatt, hogy akkor nem sikerült a Rota Romana elé vinni az ügyet és kimondatni a *Christi fideles graeci* semmisségét arra hivatkozva, hogy a bulla ellentétes a keleti egyház kánonjaival és privilégiumaival. Azt javasolja Tisserant bíborosnak, hogy kérje a *Rota Romanától* a „szerencsétlen bulla” jogi érvénytelenítését és ezzel egyszer és mindenkorra biztosítsa a Szentszéknek a „*magyarok intrikáival*” szemben. Ha ez megtörténik, hiteltelenné válik a román ortodoxoknak az az állítása is, mely szerint a Szentszék a magyarosító politikát folytató budapesti kormányok szövetségese. Ez utóbbi volt mindig is – írja Theodorian-Carada – a „román skizma” legfőbb oka, s nem a latinizációtól való félelem.

Theodorian-Carada magánleveleihez képest a szentszéki román követség 1941. január 3-án összeállított emlékeztetője természetesen más hangnemben, illetve a realitásokhoz közelebb eső megoldási javaslatokkal tárgyalja a kérdést. A követséget ekkor Vasile Grigorcea rendkívüli és meghatalmazott követ vezette, aki 1940. november 15-én váltotta Nicolae Petrescu-Comnen nagykövetet.²⁶ A követség egyházi tanácsosa Aloisie Ludovic Tăutu kanonok volt, aki a sűrűn cserélődő követek és nagykövetek mellett 1937–1948 között egyfajta állandóságot biztosított. Mivel már a teológiai tanulmányait is Rómában végezte, a Kúriában kiváló kapcsolati hálóval rendelkezett. Domenico Tardini érsek, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkára például gyakor tanára volt.²⁷

²⁶ Grigorcea követet már 1941 nyarán visszahívták, s helyét Dănilă Papp tábornok vette át.

²⁷ Ez a sajátos helyzet egy némileg meghökkenítő esethez is vezetett. 1942 decemberében Tăutu szóbeli jegyzéket nyújtott be az észak-erdélyi rendezéssel kapcsolatban. Ennek hangnemét és tartalmát Tardini ér-

A hivatalos emlékeztető megelőzően Tăutu tanácsos 1940 novemberében, majd pedig december 23-án hosszú és részletes dolgozatokban²⁸ fejtette ki a román álláspontot a hajdúdorogi egyházmegye reintegrációjával kapcsolatban. Az 1941. január 3-án kelt emlékeztető ezekhez képest rövidebb és nem tartalmaz részleteket. Célja inkább az, hogy a Szentszékot meggyőzze a döntés elhalasztásának szükségességéről. A követség fő érve a halasztás mellett az, hogy a bukaresti külügyminisztériumtól érkező információk szerint a Román–Magyar Bizottság, mely a bécsi döntés végrehajtásának kérdéseiben hivatott dönteni, a budapesti és a bukaresti nunciusok bevonásával átfogó megoldási javaslaton dolgozik az észak-erdélyi katolicizmus helyzetének rendezése érdekében. Olyan megegyezés van készülőben, melyet a két kormány jóváhagyásra beterjeszteni készül a Szentszékhoz. A Szentszék esetleges döntése a kérdésben mindenképpen elhamarkodott lenne. Mint fentebb jeleztük, ez összhangban állt Nicolescu metropolita javaslatával és végül meghallgatásra is talált.

Jól látható, hogy Theodorian–Carada radikális javaslatához képest a követségi emlékeztető végeredményben jóval békésebb megoldás felé mutat. Ugyanakkor ebből a diplomáciai szövegből se maradhatott ki a *Christi fideles graeci* bulla kárhoztatása. A szöveg utolsó harmadában – a fent említett tárgyalásokról szóló szövegrészt megszakítva – az emlékeztető kitér a hajdúdorogi egyházmegye reintegrációjára, s megállapítja, hogy a magyarok által igényelt „restitutio in integrum” már csak azért sem lehetséges, mert jogi értelemben maga az alapító bulla hibás (vagyis *vitium*-mal terhelt), amit a kiadása után elrendelt revízió bizonyít. Ekkor érkezik szinte menetrendszerűen a „mi hanno ingannato”-történet felidézése mint a *vitium* melletti érvelés megalapozása.

A *Christi fideles graeci* bulla kiadásának, s következőképpen a hajdúdorogi egyházmegye felállításának káros voltát és végzetes következményeit az emlékeztető a viszonylag hosszú történeti visszatekintésben is kihangsúlyozza, mégpedig egy egészen sajátos szempontra irányítva a figyelmet. Míg Theodorian–Carada a román ortodoxok uniójának elmaradása miatt kárhoztatta a bullát, az emlékeztető az államközi kapcsolatokra gyakorolt negatív hatását emeli ki. A követség hivatalos álláspontja szerint – ami nyilvánvalóan megegyezett a román külügyminisztérium álláspontjával – „I. Károly király Ausztria–Magyarországgal folytatott szövetségi politikájának vége ettől az időponttól datálható.” A romániai közvéleményt ugyanis olyannyira felháborította a budapesti kormány támadása a magyarországi románok ellen, hogy egy szövetségi politika fenntartása tovább már nem volt lehetséges. Az emlékeztető a következmények közé sorolja a debreceni bombamerényletet is, kiemelve azt, hogy az orosz titkosszolgálat, az Ohrana állt a gyalázatos támadás mögött, még ha a végrehajtói románok is voltak. Az emlékeztető gondolatmenete szerint a budapesti kormány elhibázott dönté-

sek nem találta megfelelőnek, ezért egészen egyszerűen visszaküldte neki és újra íratta vele, mint egy rosszul sikerült iskolai dolgozatot. Domenico Tardini érsek levele Aloisie Ludovic Tăutu kanonoknak, Róma, 1942. dec. 22. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria, Anno 1939–1948, pos. 109, fol. 259r–262r.

²⁸ Jelzeteik: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92A, fol. 324r–333v (1940. nov. 15.) és fol. 343r–376r (1940. dec. 23.).

se váltotta ki azt az elementáris felháborodást Romániában, ami aztán felkeltette az oroszok figyelmét is. Szentpétervár a véres merénylettel próbálta meg kiprovokálni a magyar kormány erőszakos fellépését a magyarországi románokkal szemben, ami a még hivatalosan fennálló szövetség végét jelentette volna.²⁹

A diplomáciai emlékeztető és Theodorian-Carada szenátor két magánlevele mintegy három évtizeddel a kiadása után is lesújtó véleménnyel van a *Christi fideles graeci* bulláról, s mindarról, amiről rendelkezett. Rampolla bíboros 1910-ben megfogalmazott sommás ítélete („Ez tiszta magyar örület”) – úgy tűnik – megadta az alaphangot a magyar görögkatolikus egyházmegyéről szóló román diskurzusnak. Theodorian-Carada és a diplomaták nem fogalmazzak olyan élesen, mint a korabeli sajtó („gyilkos bulla”³⁰ „Zúzzuk szét a hajdúdorogi szörnyeteg fejét!”³¹), de olyan súlyos következményeket tulajdonítanak a Christifideles graeci bullának, mint a román ortodox egyház uniójának elmaradása vagy Románia és a Monarchia közötti politikai szövetség felbomlása. Rómában – különösen az Eugène Tisserant bíboros vezette Keleti Kongregációban – nagy megértéssel fogadták a román aggodalmakat és többnyire osztották a románok magyar görögkatolikusellenes érzelmeit. Ezért a hajdúdorogi egyházmegye reintegrációjára nem került sor. Igaz, hogy ennek eredményeként néhány év alatt csak a Székelyföldi Külhelynökség területén 16 000 görögkatolikus „tűnt el” (vagyis váltott felekezetet vagy rítust),³² de mivel ők döntő többségükben magyar identitásúak voltak, elvesztésüket a hajdúdorogi püspökön és a magyar görögkatolikusokon kívül más nem érezte tragédiának.

A *Christi fideles graeci* bulla mint dokumentum sorsa is figyelemre méltó. Bár egy működő főegyházmegye alapító bullája, mégse a hajdúdorogi metropolitai levéltár vitrinben őrzött féltett kincse. Sőt, a *Christi fideles graeci* bulla nem is „járt” még Magyarországon. Miután a magyar kormány – a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium közötti civakodás után – 1912 őszén végre kifizette az elkészítéséért előírt 5000 lírás díjat,³³ a bulla a bécsi nunciatúrára került. Eljuttatása az új egyházmegye püspöki hivatalába Rafael Scapinelli de Léguigno nuncius feladata lett volna. Erre azonban nem került sor, mert a román tiltakozások eredményeként a magyar kormány és a Szentszék kilátásba helyezte a bulla revízióját. Az erre irányuló tárgyalások azonban 1914 tavaszán elakadtak, majd a Nagy Háború okafogyottá tette

²⁹ Bár az oroszok számítása akkor nem jött be és a debreceni merénylet után elmaradt az erőszakos megtorlás, de erre igazából már nem is volt szükség. Két évvel később Románia hadba lépésekor Ferdinánd király a románoknak a Monarchiától elszenvedett sérelmei között az első helyen említette a hajdúdorogi egyházmegye felállítását. Vö. Matthias Erzberger titkos bukaresti tárgyalásai 1916 februárjában Netzhammer érsek naplójában: *Raymund Netzhammer I*, 606–609.

³⁰ Románul, II. évfolyam, 134. sz., 1912. júl. 5/18. 1. oldal.

³¹ Románul, II. évfolyam, 262. sz., 1912. nov. 28/dec. 11. 2. oldal.

³² Gheorghe Pop marosvásárhelyi helynök és főesperes jelentése Saverio Ritter apostoli vizitátornak, Marosvásárhely, 1942. aug. 25. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 109, fol. 53^v–54^v.

³³ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 4/3. kötet: 1912–1926* (CA II/4/3), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON ET AL. (Földvári Katalin–Varga Anett–Sáránci Tamás–Suslik Ádám), Nyíregyháza 2019, 220–221.

a kérdést. A bécsi nunciaturán a bulla az ügy más irataival együtt levéltárba került, s ma is a Vatikáni Apostoli Levéltár raktáraiban őrzik.³⁴ 2012-ben a hajdúdorogi egyházmegye centenáriumára készülve Kocsis Fülöp megyéspüspök – a Keleti Kongregáció támogatását bírva – hivatalosan is kérte a bulla átadását, de erre a Vatikáni Apostoli Levéltár vezetője nem látott lehetőséget.

FÜGGELÉK

I.

Bukarest, 1940. december 18.

Mariu Theodorian Carada román szenátor magánlevele Valerio Valeri érsekhez
(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 262^{rv} – *dactylogr.*)

Bucarest le 18 Decembre 1940³⁵

Monseigneur

J'étais sur le point de vous écrire pour vous souhaiter de bonnes fêtes et une nouvelle année pacifique; lorsque j'apprends, avec une très grande inquiétude, que les Hongrois auraient demandés a Rome l'incorporation de paroisses roumaines a ce malheureux eveché de Haydu Dorog, qui a fait tant de mal a la chrétienté. Vous savez que les Hongrois n'ont pas tromper Pie X que très peu de temps et qu'il s'excusait auprès des évêques roumaines en leur disant:

Mi hanno ingannato et en leur promettant de revenir sur ce qu'il avait accordé.

C'est seulement parcequ'il est mort trop tôt, que c'est Benoit XVI qui a rendu les paroisses roumaines à leurs évêques canoniques. Je ne crois pas qu'il serait a présent possible de revenir.

Je tiens cependant de mon devoir vous attirer l'attention sur l'extrême gravité de la question. À cause de Haydu Dorogh il a été sérieusement question que tous les roumaines unis reviennent au schisme. À présent les conséquences seraient beaucoup plus graves, qu'alors. Il serait vraiment très malheureux que, juste au moment où, vous devez le savoir, un grand nombre d'évêques non unis essaient a trouver la manière de réaliser l'Union de tous les Roumaines, On Vient de parler de nouveau de Haydu Dorogh.

Sachez donc, que si sur cette questions on ferait aux Hongrois la moindre concession, au lieu de marcher vers l'Union, on arriverait a la desunion générale. Cette réalité m'oblige a vous supplier d'empêcher avec votre autorité un coup que ne servirait qu'a renforcer le schisme en l'engrandissant. Car dans un tel cas presque tout le clergé unis et la totalité du peuple transylvain se soumettraient au Patriarche de Bucarest, pour se

³⁴ Jelzete: AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, vol. 766, fasc. 9, fol. 461^r–466^r.

³⁵ A lap tetején kézírással: „7-I-41 Mandatami dal Nunzio di Vichy”. (A Vichy-kormánynál akkreditált nuncius Valerio Valeri érsek volt, aki 1933–1936 között bukaresti nunciusként működött.) – A dokumentumok áttérásánál megőriztük a források írásmódjának sajátosságait.

separer de Rome. Tel serait le resultat des désirs des Hongrois, juste alors que c'est plus que possible que le successeur du Patriarche Nicodem, dont la demission est très prochaine, pourrait inaugurer son election en adressant une lettre irénique au Saint Père.

Je vous assure que je suis consterné par la nouvelle que j'ai recqu et que me force a m'adresser a Votre Excellence en l'implorant d'impêcher á tout prix une telle catastrophe.

Je finis en vous souhaitant de bonnes fêtes et d'agréez l'expression de ma haute consideration.

[*m.p.*]

Carada³⁶

Cette lettre est presque une copie de celle que j'ai écrit en même temps au Cardinal Marmiaggi. Je m'adresse une aux anciens nonces à Bukarest, car à qui d'autres pourrais-je mieux donner l'alarme. Ici l'hiver a commencé, ce qui me force à garder presque continuellement la chambre.

2.

Róma, 1941. január 3.

A szentszéki román követség emlékeztetője az észak-erdélyi görögkatolikus parókiáknak a bajdúdorogi egyházmegyébe történő visszasorolása tárgyában

(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 247r–253r – *dactylogr.*)

Légation Royale de Roumanie Près le Saint-Siège³⁷

Aide – Memoire

Au commencement de ce siècle vivait en Hongrie un très petit nombre de catholiques de rite grecque ayant le hongrois comme langue maternelle. Il est évident que ces fragments ethniques très petits et extrêmement dispersés, ne pouvaient pas provenir de l'union d'une Eglise magyare orthodoxe avec Rome, ou qu'une Eglise pareille n'a jamais existé dans l'histoire. Il s'agissait uniquement de quelques éléments ethniques d'origine roumaine et ruthène, qui au cours du XIX – siècle et sous l'influence de l'administration hongroise avaient perdu l'usage de leur langue. Se basant sur l'existence de ces petits groupements le Gouvernement hongrois avait essayé d'obtenir la création d'un Evêché catholique de rite grecque et de langue lithurgique magyare. Se rendant compte que le Saint Siège ne voulait pas obtempérer à ce désir, ou que l'admission d'une nouvelle langue liturgique Lui paraissait indésirable, le Gouvernement hongrois a changé de tactique. En effet en 1912 une demande directe et urgente fut faite par l'Empereur François Joseph en sa qualité de Roi Apostolique, pour demander la constitution d'un Evêque catholique de rite et de langue grecque. Cette demande a été

³⁶ Az aláírás és az utóirat kézírással.

³⁷ A lap tetején kézírással: '4-I-41 a m Barbetta'.

basée sur des données statistiques dictées par l'intérêt politique, mais loin de correspondre à la réalité. Ainsi furent réclamées pour l'Evêché en question 83 paroisses avec 73.000 croyants dont pas pas un quart n'étaient de langue maghyare. Contrairement aux usages canoniques, les Evêques des diocèses en question ne furent pas consultés et aucune liste des paroisses à céder ne leur fut montrée.

Cédant à la demande du Roi et du Gouvernement de Hongrie, Sa Sainteté Pie X a accordé la création de cet Evêché (de Hajdu-Dorogh) par la Bulle „Christifideles graeci” de 1912.

La constitution de cet Evêché a été saluée par la presse et l'opinion publique hongroise comme une grande victoire nationale et ceci certainement avec raison. La langue liturgique grecque a été immédiatement changée en maghyare, quoique cette dernière n'ait jamais été admise par les fors compétents comme langue liturgique. Mais il s'agissait avant tout d'une action purement politique, pour laquelle la religion ne devait servir que de prétexte, le but réel étant la dé-nationalisation d'un certain élément ethnique roumain.

Cette tendance a tout de suit provoqué une explosion de colère de la population roumaine, ainsi qu'une profonde agitation nationale et politique.³⁸

Les diocésains roumains du nouvel Evêché se sont mis en résistance passive et ont en grande partie cessé de fréquenter les églises et d'user des consolations de la religion, attitude évidemment peu chrétienne et explicable seulement par l'attachement extraordinaire des „Uniates” à leur langue liturgique traditionnelle.

Les inspections canoniques du Vicaire de l'Evêché de Hajdu-Dorogh, manifestement inspirées par le désir d'imposer dans les églises la langue nouvelle, ont donné lieu à des incidents d'une grande violence avec intervention de la force armée et finissant par des procès et des condamnations pénales de prêtres, d'intellectuels et de paysans roumains.

Le peuple roumain de Transylvanie a protesté contre le démembrement des Evêchés roumains dans une réunion monstre à laquelle assistèrent plusieurs dizaines de milliers de paysans avec leur clergé et leurs intellectuels en tête.

Dans le Parlement de Budapest plusieurs interpellations suivies de discussions orageuses se sont déroulées.

Dans l'ancien Royaume de Roumanie la création de l'Evêché de Hajdu-Dorogh ne fut pas moins ressentie comme un coup porté aux intérêts de la nation roumaine. La presse du Royaume a mené pendant longtemps une campagne d'une grande violence et l'opinion publique roumaine toute entière s'est montrée révoltée à ce point contre la politique du Gouvernement hongrois, qu'on peut dater depuis lors la fin de la politique d'alliance du Roi Carol I-er avec l'Autriche Hongrie.

L'exaspération extraordinaire de l'opinion publique roumaine a attiré jusqu'à l'attention de la Russie des Tzars, décidée de détacher la Roumanie de son alliance avec la double Monarchie. Une équipe d'agents de la fameuse „Ohrana” choisie exprès parmi des éléments bessarabiens, fut envoyée en Hongrie pour commettre à Debreczen l'odieuse attentat à la bombe, dont tomba victime le Vicaire de l'Evêché de Hajdu-Do-

³⁸ A 'nationale et politique' kézírásal beszúrva.

rog. Le but de cette manoeuvre abjecte a été de provoquer une répression sévère de la part du Gouvernement hongrois et partant d'une nouvelle vague d'indignation en Roumanie, capable d'enlever à l'alliance officielle ses dernières sympathies.

Si entre 1912-1914, lorsqu'une alliance formelle existait entre la Roumanie et l'Autriche-Hongrie, la création de l'Evêché de Hajdu-Dorogh a pu provoquer une réaction aussi passionnée de la part de tous les Roumains, il est aisé à prévoir quelle en serait la réaction en ce moment quand la Roumanie se trouve tellement aigrie à la suite d'un traitement inique et des persécution bien connues. Un simple examen du passé nous montre abondamment quel serait l'avenir dans le cas d'une réintégration de l'Evêché en question. Il est certain qu'une décision prématurée provoquerait une nouvelle tension de nature à empêcher toute entente et même toute discussion plus calme. Un tel résultat serait certainement contraire à l'attitude constante du Saint Siège lequel poursuit avec tant de ténacité le noble but d'un rapprochement entre les parties adverses.

Une entente amiable entre les deux Gouvernements en question n'est d'ailleurs nullement impossible. Elle est au contraire même très probable. Des informations données par le Gouvernement roumain à sa Légation auprès du Saint Siège, il résulte que lors des délibérations de la commission roumano-hongroise, instituée pour le règlement des questions résultantes de l'Arbitrage de Vienne, il a été décidé d'élaborer de commun accord un statut pour les Eglises catholiques de rite latin et grecque, de la partie cédée de la Transylvanie, statut qui devait être en suite soumis à l'approbation et à la ratification du Saint Siège. Les Nonciatures Apostoliques de Bucarest et Budapest consultées à ce sujet, ont donné aux procédés envisagés leur entier consentement.

Entre temps les travaux de la dite commission ont été suspendus de par la volonté unilatérale du Gouvernement hongrois, mais, d'après les informations fournies par le Gouvernement de Bucarest, la reprise des travaux de la commission serait imminente. Il est plus qu'évident que la ré-intégration prématurée de l'Evêché de Hajdu-Dorogh préjugerait d'une façon dangereuse et inutile tout accord, tandis qu'au contraire l'ajournement prudent d'une décision en cette matière en faciliterait la solution par un accord bi-latéral équitale.

Il serait d'ailleurs peu conforme aux usages d'une bonne procédure d'établir d'un côté le principe d'un accord librement négocié et conclu, et de s'adresser de l'autre côté à un for tiers pour demander une décision anticipée et rendant tout accord inutile. Il est une règle de droit universellement reconnue, qu'on ne peut choisir deux voies pour arriver à la solution d'un litige. Le principe „via electa” est donc opposable au Gouvernement hongrois jusqu'au moment où l'impossibilité d'un accord serait devenue évidente.

En ce qui concerne la demande de l'Evêque de Hajdu-Dorogh, que son Evêché soit ré-intégré dans les limites territorielles de la Bulle papale de 1912, il serait en outre à objecter que Sa Sainteté le Pape Pie X s'est rendu compte de la tempête politique provoquée par la création de cet Evêché. Par ses célèbres paroles „Mi hanno ingannato”, prononcées dans l'audience accordée à l'Evêque roumain Vasile Hossu, Sa Sainteté a reconnu d'avoir été induit en erreur et a donné en conséquence l'ordre de procéder à

la révision de la dite Bulle. Si cette révision n'a pas pu être faite tout desuite,³⁹ cela se doit uniquement aux méthodes procédurales du Gouvernement hongrois qui a trainé les choses jusqu'en 1914, lorsque la guerre mondiale éclatant, la question devint d'une actualité secondaire. Cette révision a cependant eu lieu ultérieurement, lorsqu'en 1934 les paroisses de l'Evêché de Hajdu-Dorogh situées en Roumanie furent restituées à leurs anciens diocèses. En tout cas il reste établi que la „restitutio in integrum” d'une institution est impossible si cette institution a été dès son origine frappée de ce qu'on appelle en langue juridique „vice” et si en outre elle a été soumise par son constituant lui-même au procès de la révision.

En examinant ces considérations avec un esprit objectif, on arrive forcément à résultat que toute décision prématurée de cette question serait contraire à l'esprit du droit et inopportune du point de vue d'une entente entre deux nations. En ajournant la décision la solution du problème, actuellement épineuse, pourra au contraire se produire d'elle-même et sans la moindre friction.

Rome, le 3 Janvier 1941

3.

Bukarest, 1942. szeptember 5

*Mariu Theodorian Carada román szenátor levele a bíboroshoz a Christi fideles graeci
bulla érvénytelenítése tárgyában*

(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92A, fol. 39r–41r –
cop., dactylogr.)

Copia

Bucarest, le 5 septembre 1942

76 Boulev. Maria

Eminence,

Depuis mon entrée en ville, j'ai entendu parler – dans certains cercles schismatiques – que le Vatican préparait un second Haydu-Dorog. Comme je savais la mal qu'avait produit en 1912 ce malheureux diocèse, j'ai considéré que ce n'était qu'une intrigue schismatique, destinée à affaiblir les sympathies unionistes de tant de Roumains. Car l'Union de tous les Roumains aurait probablement eu lieu en 1918 sans ce malheureux Haydu-Dorog, et même après celui-ci, si on avait eu l'habileté d'annuler au moins la création de ce diocèse, comme anticanonique et contraire aux privilèges incontestables des églises orientales. Je soupçonnais que ce n'était que des manoeuvres destinées à ressusciter la légende d'après le Vatican se fait instrument de la magyarisation des nations, temporairement soumises au gouvernement de la Hongrie. L'envoi d'un visiteur qui pourrait se laisser de nouveau induire en erreur, ma fait frémir.

Comme Pie XI me permettait de lui écrire directement, j'ai pensé que c'était de mon devoir, d'user envers son successeur aussi de cette faveur. Mais puisque pour le

³⁹ A 'tout desuite' kézírással beszúrva.

Pape Regnant je ne suis qu'un inconnu, je préfère m'adresser toujours à vous.

Dès 1910 je savais que les Hongrois demandaient au Pape un évêché greco-catholique de la langue hongrois. Forsque je parlai au Cardinal Rampolla du danger que présentait cette prétention magyare, le cardinal ma répondit textuellement: „Je connais cette question. C'est une pure folie hongroise, que jamais Rome ne prendra en consideration. Soyez-en absolument sûr”. En 1912 Mgr. Netzhammer écrivait au Cardinal, en le priant d'assurer le Pape „que les Hongrois trompent le Saint-Père” – et ils réussirent, malheureusement. L'histoire saura un jour de quelle manière... Il suffit, pour le moment, de dire que le résultat immédiat fut le suivant: Quelques mois après, Pie X disait aux évêques roumains qu'on l'avait trompé (miei figlioli, mi hanno ingannato), et il les autorisait à déclarer qu'il reviendra sur ce qu'il avait fait. C'est seulement la mort, qui l'a empêché de tenir sa promesse.

En 1919 Benoit XV revint sur presque tout, c'est dommage, de n'avoir pas compris que la meilleure solution c'eût été de faire annuler par le Tribunal de la Rote la bulla, comme contraire au droit canonique oriental et aux privilèges de l'église orientale. En tout cas, en 1913, il fut très sérieusement question pour les Roumains unis de déclarer les sceaux, c'est – à – dire de revenir sur l'union faite par le Métropolitane Athanasie Anghel.

Pour faire échouer un pareil project, dont on parlait alors très sérieusement, je me suis donné la peine de justifier, tant bien que mal, cette malheureuse disposition. Grâce à Dieu, mon intervention, toute aussi gauche qu'elle fut en réalité, a de beaucoup contribué à empêcher un nouveau schisme. Ce qui surtout avait servi à cela, se fut en premier lieu la promesse de Pie X de revenir sur ce qu'il avait accordé au Gouvernement hongrois, la crise synodame de Bucarest et pour beaucoup la guerre de 1914.

Pour que Rome soit à jamais à l'abri des intrigues hongroises, il serait peut-être bon qu'on demande au Tribunal de la Rote d'annuler cette malheureuse bulle.

Ce n'est qu'ainsi que l'on pourrait donner le démenti à l'affirmation, que Rome le jeu de la magyarisation des nations tombées sous le gouvernement de la Hongrie. C'est cette légende qui a été toujours la principale cause du schisme roumain (de beaucoup plus que la peur du latinisme).

C'est pourquoi la moindre concession faite aux Hongrois, non seulement créerait un nouvel abîme entre le Vatican et les Roumains, mais il serait bien possible que ses conséquences soient incalculables et même tragiques.

Pour empêcher un pareil désastre je suis prêt à faire tout ce qui dépend de moi; bien que fatigué par une forte néuralgie, je crois de mon devoir de donner l'alarme.

Usez de ces lignes comme vous voudrais; je serais désolé de voir s'écrouler mon idéal, précisément à l'instant où, après tant d'efforts, j'avais l'impression qu'il devait enfin se réaliser.

Veillez agréer, Eminence, l'expression de ma très haute considération et de mon dévouement le plus profond

(signé) Carada

VÉGHSEŐ TAMÁS

Quellen, sowie in den Briefen des Papstes Klemens VII. und Kardinals Campeggio fortzusetzen. Am 6. Juni 1881 beantragte Fraknói die Verlängerung seiner Genehmigung und legte seinem Antrag eine längere Forschungsliste bei. In seinem, aus dem Jahr 1885 stammenden Antrag erörterte er, dass infolge der anfänglichen Ergebnisse bezüglich der publizierten Forschungen, die sich auf Ungarn bezogen, sich mehrere jungen ungarischen Forscher in die Arbeit einschalteten.

Der kurze Überblick gibt eine Einsicht in die Anfangsjahre der *Monumenta Vaticana Hungariae* (1881–1892/1909), und folgt in erster Linie der Wirkung Fraknóis, der sich während der Organisierung der Urkundensammlung die Bahn brach, und die bis heute bedeutenden Pfeiler der Beziehungen zwischen dem ungarischen wissenschaftlichen Leben und dem Heiligen Stuhl ausbaute.

KATALIN NAGY

„DAS IST HELLER UNGARISCHER WAHNSINN...“
Quellen zum Nachleben der Bulle „Christi fideles graeci“

Die 1912 für die griechisch-katholische Gemeinschaft mit ungarischer Identität errichtete Eparchie von Hajdúdorog erregte heftige in- und ausländische Debatten, manchmal auch extreme Emotionen und verursachte diplomatische Fechtergänge. Die Rumänen Ungarns und die Öffentlichkeit des Königreichs Rumänien sah in der Initiative eine Attacke der Budapester Regierung, da die neue kirchliche Verwaltungseinheit fast die Hälfte ihrer Parochien aus der rumänischen griechisch-katholischen Metropole von Siebenbürgen einverleibte. Die Errichtung, von Franz Joseph I. als apostolischem König initiiert, wurde mit der Bulle *Christi fideles graeci* des Papstes Pius X. präkonisiert. Demzufolge symbolisierte die Bulle im rumänischen Narrativ die erlittene Ungerechtigkeit, die Verletzung der Rechte der rumänischen griechisch-katholischen Gemeinschaft und die Gefährdung der rumänischen nationalen Identität. Der nach dem Ersten Weltkrieg geschlossene Vertrag von Trianon remedierte und sogar in wesentlichen Maßen kompensierte die rumänischen Beschwerden, und somit wurde die Bulle *Christi fideles graeci* in der Zwischenkriegszeit ein Symbol der in der Vergangenheit erlittenen Verfolgungen. Der Zweite Wiener Schiedsspruch erweckte die rumänischen Befürchtungen, da Bischof Miklós Dudás infolge der Veränderung der Staatsgrenzen die Rückgliederung der 1912 zu Hajdúdorog gelangten, 1919 jedoch unter die Jurisdiktion der Ordinarien der ursprünglichen Eparchien eingeordneten Parochien veranlasste. Seit 1940 versuchten die zuständigen Autoritäten mit langwierigen Verhandlungen und mit der Aussendung eines apostolischen Visitators die Lösung zu finden, die letztendlich – ähnlich wie die Revision der Bulle *Christi fideles graeci* – infolge der Kriegereignisse und deren Folgen gegenstandslos wurde.

¹ Siehe pp. 323–339.

Die Studie versucht anhand von zwei Privatbriefen und eines Memorials (Standort: Historisches Archiv des Päpstlichen Staatssekretariats – *Archivio Storico della Segreteria di Stato*) zu präsentieren, wie die Problematik vom offiziellen Rumänien einerseits und einem Veteran des rumänischen politischen Lebens, Senator Mariu Theodorian-Carada, andererseits betrachtet wurde. Letzterer verfolgte drei Jahrzehnte lang die Bestrebungen der ungarischen griechisch-katholischen Gemeinschaft und nahm im Kampf gegen der Bulle *Christi fideles graeci* teil. Seine Haltung und Denkweise wurde von den Worten des Kardinals Mariano Rampolla beeinflusst, die anlässlich eines Privatgesprächs von 1910 an ihn gerichtet wurden: „*Das ist beller ungarischer Wahnsinn.*“

TAMÁS VÉGHSEŐ

DIE BESPRECHUNGEN JÓZSEF GRÓSZ¹, ERZBISCHOF VON KALOCSA–BÁCS,
MIT DEM ENGLISCHEN BOTSCHAFTER IN BUDAPEST, ALVARY GASCOIGNE,
IM JAHR 1945¹

In der Studie werden zwei Berichte Alvary Gascoignes, des außerordentlichen englischen Botschafters von Budapest und bevollmächtigten Ministers (1945–1946), präsentiert, bzw. analysiert, in denen er die britische Regierung über seine Besprechungen mit József Grósz, Erzbischof von Kalocsa-Bács (1943–1961), berichtete. Diese Berichte wurden vom Budapester Diplomaten an seinen Amtskollegen im Vatikan, Sir Francis D’Arcy Osborne, außerordentlichen Botschafter und bevollmächtigten Minister, in Kopie nach Rom versandt. Die Dokumente, die im Historischen Archiv des Päpstlichen Staatssekretariats (*Archivio Storico della Segreteria di Stato*) überliefert wurden, wurden auch von Domenico Tardini, stellvertretendem Staatssekretär, mit der Vermittlung des letzteren Diplomaten erhalten. Tardini war zugleich als Sekretär der Heiligen Kongregation für Außerordentliche Kirchliche Angelegenheiten für die zwischenstaatlichen Beziehungen des Heiligen Stuhls verantwortlich. Pius XII. wurde also mit britischer Vermittlung aus unmittelbaren ungarischen Quellen über die kirchliche und politische Lage Ungarns am Ende des Zweiten Weltkriegs informiert.

Nach der kurzen Skizzierung des historischen Hintergrundes und der Karriere Gascoignes werden die zwei Besprechungen des Erzbischofs mit dem Gesandten (28. Mai und 23. Juni 1945) dargestellt. Während der Treffen erörterten sie die aktuelle politische, gesellschaftliche und kirchliche Lage und berieten sie die Erfahrungen bezüglich der Sowjets und der Kommunisten in Ungarn. Als eine wichtige Frage ergab sich die Verwirklichung der Agrarreform und die Verteilung des Bodenbesitzes, sowie die Schwierigkeiten des Unterhalts der ausgedehnten kirchlichen Institutionen. Zwischen dem Erzbischof und dem Diplomaten wurden u. a. auch der Zustand des ungarischen Rechtssystems und die Frage der anfallenden Wahlen der Nationalversammlung besprochen.

¹ Siehe pp. 341–358.

Once the request had been approved, the scholar was allowed to study the documents in the reading room, under the strict supervision of the archive's personnel. Fraknói, besides conducting negotiations on the organization of the work on *Monumenta Vaticana*, succeeded in starting his exploration in the Vatican Secret Archives after May 26th, 1881. This is proved by his requests: in his request dated May 15th, Fraknói – referring to an earlier letter by Haynald – addressed the Cardinal and Secretary of State Ludovico Jacobini, in order to be granted permission to go on studying the sources surviving from the 1300's and the 1520's in the volumes of *Nunziatura della Germania* and *Litterae Principium*, as well as in the letters of Cardinal Campeggio and Pope Clement VII. Fraknói requested an extension of his permit on June 6th, 1881, attaching a longer list of items he intended to study. Then, in his 1885 request, he gave an account of the increasing number of young Hungarian historians who joined the project, having seen its initial success as well as the results revealed in relation to Hungary.

This paper offers a brief overview of the first years of the history of the *Monumenta Vaticana Hungariae* (1881–1892/1909), tracing, most of all, Fraknói's work, who did pioneering work to establishing the ever-important pillars underlying the relations between the Holy See and Hungarian scientists.

KATALIN NAGY

“THIS IS BUT PURE HUNGARIAN MADNESS”
*Sources on the aftermaths of the bull ‘Christi fideles graeci’*¹

The creation of the Diocese of Hajdúdorog for Greek Catholics with a Hungarian identity in the year 1912 caused intense internal and external political debates, leading to some extreme expressions of anger and diplomatic bouts. The Romanians in Hungary, as well as public opinion in the Kingdom of Romania, considered the step as an attack on them by the Budapest government, since about half of the parishes of the newly established diocese had been transferred from the dioceses of the Romanian Greco-Catholic metropolitan domain of Transylvania. The creation of the diocese, initiated by Francis Joseph (Franz Joseph) I as apostolic King of Hungary, was preconized by Pope St. Pius X in his bull *Christi fideles graeci*. The bull itself represented, as interpreted by Romanians, the injustice they suffered, the subjugation of Romanian Greek Catholics by the law, and a threat to Romanian national identity. The peace treaty of Trianon cured, indeed amply compensated for, the Romanians' grievances, due to which the *Christi fideles graeci* became a symbol of past harassments in the period between the two world wars. Romanian fears were again revived by the Second Vienna Award: as the Romanian-Hungarian border had been altered, Miklós Dudás, Bishop of Hajdúdorog, proposed a re-transfer of the parishes that had been categorized

¹ See pp. 323–339.

as belonging to his diocese in 1912 but placed under the supervision of the metropolitan dioceses in 1919. Starting in the autumn of 1940, the relevant officials were attempting to find a solution during a long series of meetings as well as by commissioning an apostolic inspector; these attempts, however, lost their relevance (much like the revision of the bull *Christifideles graeci*) as a result of the war and its consequences.

This study, based on two private letters and a diplomatic reminder (found in the papal *Archivio Storico della Segreteria di Stato*), attempts to show what Romania's "official" opinion about the problem was on the one hand; on the other hand, it presents the views of the Senator Mariu Theodorian-Carada, a veteran of Romanian politics, who kept following the endeavours of Hungarian Greco-Catholics for three decades, playing his part in the fight against *Christifideles graeci*. His attitude and thoughts were definitely influenced by what the Cardinal Mariano Rampolla said to him about the Hungarian Greco-Catholic movement during a private conversation in 1910: "*This is but pure Hungarian madness*".

TAMÁS VÉGHSEŐ

THE NEGOTIATIONS BETWEEN JÓZSEF GRÓSZ, ARCHBISHOP OF KALOCSA-BÁCS,
WITH ALVARY GASCOIGNE, BRITISH ENVOY TO BUDAPEST, IN 1945¹

This paper presents and analyzes two reports by Alvary Gascoigne, British Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary in Budapest (1945–1946), in which he informed the British Government about his negotiations with József Grósz, Archbishop of Kalocsa-Bács (1943–1961). Copies of these reports were also sent by the diplomat to his Vatican counterpart, Sir Francis D'Arcy Osborne, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary based in Rome. The documents, preserved in the papal *Archivio Storico della Segreteria di Stato*, were forwarded by the latter diplomat to Domenico Tardini, papal Substitute of the Secretariat of State, who was also in charge of the international relations of the Apostolic Holy See as Secretary of the Holy Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs. Pope Pius XII was, thus, able to receive news of the recent developments in Hungary's ecclesiastical and political conditions, from direct Hungarian sources via British mediation at the end of World War II.

Having given an outline of the historical background as well as Gascoigne's career, we present an account of two meetings of the Archbishop and the Envoy (taking place on May 28th and July 23rd, 1945). During these meetings, the two men discussed the current political, social and ecclesiastical situation, as well as the Hungarians' experience of the Soviets and the Communists. The important issue of realizing land reform and property redistribution was also raised, just like the difficulties of maintaining and managing the extensive ecclesiastical organization. Besides, the state of the Hungarian legal system, as well as the coming parliamentary elections, were also discussed by the Archbishop and the Envoy.

¹ See pp. 341–358.